

UNFPA

**STIGMATIZACIJA OSOBA
KOJE SU PREŽIVJELE
SEKSUALNO NASILJE U
KONFLIKTU U BOSNI I
HERCEGOVINI - SAŽETAK
ISTRAŽIVANJA**

Tim studije:

Selma Begić – aktivistkinja civilnog sektora

Lejla Sadić – aktivistkinja civilnog sektora

Salminka Fazlić – viši istraživač, Prism Research

Mahir Hadžić – istraživač, Prism Research

Ensad Miljković – asistent istraživača, Prism Research

Recenzentkinja:

Doc. dr. sci Esmina Avdibegović

Ovaj sažetak predstavlja dio šireg istraživanja o stigmatizaciji koje će biti dostupno u integralnoj verziji na sajtu UNFPA.

Istraživanje je sprovedeno uz podršku ambasade Velike Britanije u BiH. Izneseni stavovi u istraživanju nužno ne reflektuju stavove UNFPA niti ambasade.

OSNOVE

U današnjim društvima socijalna stigma se odnosi na negativne stereotipne stavove o nekim grupama ljudi kao što su oboljeli od duševnih poremećaja, pa i od nekih tjelesnih oboljenja, ljudi određenih seksualnih sklonosti, obrazovanja, boje kože, ljudi skloni vršenju krivičnih djela, pa tako i oni određene nacionalnosti ili etničke pripadnosti ili vjeroispovijesti. U razumijevanju oblika stigmatizacije važno je imati jasnu predstavu o sljedeća četiri pojma: stav, stereotip, predrasuda, i diskriminacija. **Stav** je kombinacija naizgled na činjenicama zasnovanih viđenja svijeta sa vrijednostima i emocionalnim reakcijama na ta viđenja. Stavovi mogu biti pozitivni i negativni. U širem smislu, pojam stava za socijalne psihologe podrazumijeva njegove tri komponente: kognitivnu (spoznajnu) – koja se odnosi na raspolaganje određenim, ali svakako ne nužno i tačnim informacijama o predmetu stava, te izvjesno mnijenje o njemu; emocionalnu – reakciju manje ili više diferencirane ugone ili nelagode koja prati razmišljanje o predmetu stava; te bihevioralnu – koja se odnosi na ponašanje, tj. na spremnost na određenu aktivnost u pogledu tretiranja predmeta stava. **Stereotipi** su stavovi o grupama ljudi. Pomažu nam da efikasnije mislimo jer smo zahvaljujući njima u stanju da “razumijemo” ljude (ili bar tako često mislimo) samo na osnovu njihove pripadnosti nekoj grupi. Stigme su negativni stereotipi. Samo zato što je neko svjestan nekog stereotipa, ne znači da se s takvim stavom slaže. **Predrasuda** postoji kada neko podržava negativan stereotip o nekoj grupi. **Diskriminacija** je oblik ponašanja koji rezultira iz predrasude. To su načini ponašanja i ophođenja koji se javljaju kada ljudi vjeruju u neki negativni stereotip i slažu se s njim. **Autostigma/samostigma** – u odsustvu međunarodno usaglašenog razumijevanja ovoj pojma, ovo istraživanje podrazumijeva da se autostigma odnosi na situacije u kojima osobe sebe isključuju iz zajednice; kada preživjele/i povjeruju u osjećaj srama i krivnje na kojem zajednica insistira, i kod većine preživjelih manifestira se nastojanjem da o događajima ne govore, da ih čuvaju kao porodičnu tajnu, da skrivaju svoju bol od najbližih, zanemaruju vlastite potrebe, izbjegavaju prijatelje i javnost itd.

POSljedICE TRAUME SEKSUALNOG NASILJA U KONFLIKTU

Vjerovatno najčešća odrednica fenomena traume i psihopatoloških pojava u vezi s traumatičnim iskustvom, a koju stručnjaci u domenu zaštite mentalnog zdravlja plasiraju u javnost – jeste iskaz da se radi o *normalnoj reakciji na nenormalan doživljaj*. Iskustvo traume po definiciji je takvo da uključuje povrede, gubitak ili nečiju smrt; u stanju je da izazove strah, osjećaj bespomoćnosti ili užas kao reakciju osobe kojoj se prijeti povredom ili smrću; uključuje percipiranu ili stvarnu prijetnju životu ili fizičkom integritetu same

osobe ili nekome drugom. Stručnjaci raspolažu nedovoljno pouzdanim načinima predviđanja o tome koje osobe će, nakon što prođu kroz traumatski događaj, razviti akutni stresni poremećaj ili ispoljiti srazmjerno trajne posljedice u vidu posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP). Procjenjuje se da se razvijeni PTSP može prepoznati kod 35 do 50% osoba koje prežive silovanje u mirnodopskih uslovima, a vjeruje se da i u tim slučajevima oko trećine njih ne dobije adekvatnu psihološku podršku. Dijagnoza posttraumatskog stresnog poremećaja uvedena je 1980. godine, u 3. izdanju *Dijagnostičkog i statističkog priručnika* (DSM-III) Američkog psihijatrijskog udruženja. PTSP je sve do 5. izdanja *Priručnika* (DSM-5TM) 2013. godine svrstavan u grupu anksioznih poremećaja. Brojni stručnjaci iz Bosne i Hercegovine slažu se da PTSP kakav se može vidjeti npr. kod ratnih veterana u BiH, ima određene specifičnosti u odnosu na opise iz svjetske literature, ali se u okvirnim crtama može priznati podrazumijevanje sljedećih dijagnostičkih kriterija koji su bili na snazi i u periodu kada su žrtve rata u BiH u najvećem broju dobivale odgovarajući tretman; izlaganje traumatskom događaju uz prisustvo bar nekih iz svake od tri grupe simptoma i više od mjesec dana nakon događaja:

- 1) perzistentno ponovno proživljavanje traumatskog događaja (intruzivna sjećanja, noćne more, flešbekovi, doživljavanje intenzivnog psihološkog distresa kao reakcija na podsjetnik, intenzivne fiziološke reakcije na takve podsjetnike);
- 2) perzistentno izbjegavanje nadražaja povezanih s traumom (koji mogu uključivati amneziju za važan dio traumatskog događaja) ili otupljivanje sposobnosti reagovanja (na mjesta, ljude, aktivnosti itd.); i
- 3) perzistentni simptomi povišenog pobuđenja (teškoće sa zaspivanjem ili trajanjem sna (ovo ponekad uključuje strahove od noćnih mora i druge smetnje u spavanju, a posebno kod žrtava seksualnog nasilja), razdražljivost (i u osjećanju i u ponašanju), ili ispadi ljutnje, teškoće u održavanju pažnje, povećana osjetljivost i zabrinutost u pogledu sigurnosti, pretjerane refleksne reakcije na zvukove ili pokrete itd.).

Danas među stručnjacima postoji konsenzus da se PTSP može javiti i sa znatnom odgodom u odnosu na vrijeme traumatskog događaja. Traumatskim događajima se u teoriji i tretmanu može pristupiti, između ostalog, prema životnoj dobi prilikom prvog javljanja, stepenu interpersonalnog nasilja ili prijetnje, trajanju, obimu (radi li se o individualnom ili kolektivnom iskustvu), stepenu socijalne podrške primljenom nakon događaja (retraumatizirajuće negiranje nasuprot visokom stepenu podrške), da li se iskustvo ponavlja itd. Ovakvi faktori i uslovi vjerovatno u nekoj mjeri doprinose tome da se i kasnije manifestacije razlikuju, čak i da donekle prodru u domen ličnosti osobe. Time široj okolini, naročito laicima postaje teško procijeniti radi li se o aspektu svakodnevnog funkcionisanja osobe ili o simptomima koji zaista potiču od konkretnog životnog iskustva kao određena vrsta suočavanja s teškoćama.

SAŽETAK

Populacijski fond Ujedinjenih nacija od 2010. godine predano radi na unapređenju položaja osoba koje su preživjele seksualno nasilje tokom konflikta u BiH od 1992-1995. Ovo istraživanje nastalo je u okviru zajedničkog projekta UN-a „Traženje zaštite, podrške i pravde za preživjele žrtve seksualnog nasilja tokom sukoba u Bosni i Hercegovini“, kao odgovor na potrebu za temeljitim razumijevanjem i sagledavanjem položaja preživjelih u društvu danas, a u kontekstu odnosa ostalih građana prema njima.

Istraživanje o percepciji i iskustvima osoba koje su preživjele seksualno nasilje u konfliktu u vezi s njihovim trenutnim položajem u društvu ima za cilj da utvrdi zastupljenost, oblike i uzroke stigmatizacije i marginalizacije koju te osobe doživljavaju u svakodnevnom životu. Istraživanje je provedeno tokom 2015. godine i provedeno je u dvije faze: kvalitativno, dubinsko istraživanje sa 30 ispitanika/ca (koje/i su preživjele/i seksualno nasilje u konfliktu), dok je kvantitativni dio ispitivao stavove javnosti na uzorku od 1.000 ispitanika/ca.

Osobe koje su preživjele seksualno nasilje u konfliktu u BiH marginalizirane su u svakom aspektu života. Osuda koju su ove osobe doživjele i dalje doživljavaju od rodbine, poznanika/ca i zajednice u kojoj žive rezultirala je time da preživjele/i ne žele govoriti o nasilju koje su im se dogodilo. Sve osobe koje su učestvovalе u istraživanju su, zbog nasilja koje im se dogodilo, doživjele bar jednu neugodnu situaciju (osudu, prigovor i slično), bilo od članova/ca porodice, prijatelja, poznanika ili drugih pripadnika/ca zajednice. Preživjele/i ne osjećaju da ih adekvatno tretiraju vladine institucije, naglašavajući potrebu za daljom psihološkom i zdravstvenom podrškom. Podršku koju imaju od nevladinih organizacija doživljavaju kao pozitivan element u smanjenju marginalizacije. U sveukupnom pružanju podrške onima koji su preživjeli seksualno nasilje u konfliktu očit je rodno nesenzibilan pristup, a zatim zanemarivanje i marginalizacija muškaraca koji su seksualno zlostavljani u konfliktu.

Stigma je jedna od najvećih prepreka za unapređivanje kvaliteta života osoba koje su preživjele seksualno nasilje. Usmjeravanje pažnje na stigmu onih koji su preživjeli seksualno nasilje u konfliktu mora biti prioritet onih koji osiguravaju pomoć preživjelim.

Zato nema niti može biti sumnje da žrtve seksualnog nasilja u ratu jesu žrtve rata, ma kako se nekome njihova žrtva mogla činiti manja u odnosu na one koji su gubili dijelove tijela. A ipak, u pojedinačnim slučajevima činjenica da *jesu* žrtve biva osporavana, a ove osobe suočavaju se ne samo s uvjerenjem okoline da su na neki način same doprinijele toj situaciji već to uvjerenje nerijetko u nekoj mjeri prihvataju i

same, iako se takva inverzija može shvatiti i kao paradoksalan pokušaj zaštite vlastitog identiteta i integriteta. Žrtve se suočavaju sa stigmom i autostigmatizirajućim stavovima, a mnoge osobe s ovim iskustvom same biraju da ga sačuvaju kao tajnu do smrti, iako – bar za neke od njih – postoji mogućnost da su im svakodnevna suočavanja s prošlošću toliko bolna da ih čine potpuno disfunkcionalnim.

Većina osoba koje su preživjele seksualno nasilje u konfliktu u ovom istraživanju uticaj traume seksualnog nasilja opisuje kroz osjećaj da su se kao osobe promijenile, kroz emotivne probleme i teškoće u nošenju s traumatskim iskustvom, teškoće u relacijama s drugima, osjetljivost na komentare i ponašanja drugih, promijenjenu ulogu u porodici, njihove ekonomske prilike, promijenjenu ulogu u društvu, drugačije socijalne relacije kao što je uspostavljanje veza sa sebi po iskustvu sličnima unutar nevladinih organizacija i udruženja.

PRIKUPLJANJE PODATAKA O STAVOVIMA JAVNOSTI	
Vrijeme provedbe istraživanja	April 2015. godine
Metoda prikupljanja podataka	Personalni intervju u telefonskoj anketi (CATI)
Instrumenti	Instrumenti korišteni u ovom istraživanju razvijeni su u saradnji između agencije Prism Research and Consulting i Populacijskog fonda Ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini
Uzorak istraživanja	Građani/ke Bosne i Hercegovine stariji od 18 godina
Veličina uzorka	1.000 ispitanika/ca; kontaktirano je 3.229 osoba. Procenat pristanka na intervju: 31%
Reprezentativnost	Opća populacija: slučajni uzorak, reprezentativan na nivou općina/opština, regiona i oba entiteta. Učesnici/ce su članovi/ce slučajno izabranih domaćinstava koji/e su u tim domaćinstvima posljednji/e imali/e rođendan.

Tabela 1. Postupak prikupljanja podataka o stavovima javnosti

PRIKUPLJANJE PODATAKA O STAVOVIMA SAMIH PREŽIVJELIH - KVALITATIVNI DIO ISTRAŽIVANJA

Za procjenu stavova preživjelih, samopercepcije položaja u porodici, zajednici i društvu, te procjenu iskustava i percepcije preživjelih o različitim načinima stigmatizacije u porodici, zajednici i društvu, korišten je polustrukturirani intervju, pri čemu je osnovni pristup obradi podataka dobivenih na ovaj način bio kvalitativni. U okviru ove komponente istraživanja provedeno je ukupno 30 intervju s onima koji su preživjeli seksualno nasilje u konfliktu u Bosni i Hercegovini, ženskog i muškog spola.

ODABIR ISPITANIKA/CA

Odabir ispitanika/ca za dubinske intervjuje zasnovan je na sljedećim osnovnim kriterijima:

- 1. Geografska distribucija:** Osigurati zastupljenost učesnika iz Federacije BiH, Republike Srpske i Brčko Distrikta BiH, vodeći računa o tome da su učesnici/ce u dubinskom intervjuu osobe koje su preživjele seksualno nasilje tokom konflikta.
- 2. Spol:** S obzirom na to da je većina osoba koje su preživjele seksualno nasilje u konfliktu žene, većina učesnica je ženskog spola – njih 27 od ukupno 30.
- 3. Osobe koje su preživjele seksualno nasilje u konfliktu:** Odgovarajući uzorak osoba koje su preživjele seksualno nasilje u konfliktu i koje su spremne pričati o tom iskustvu.

OBLICI STIGME KOD PREŽIVJELIH

AUTOSTIGMA

Gotovo sve/svi učesnice/i ovog istraživanja imaju osjećaj srama i krivnje, neovisno o tome da li njihovi bliski članovi porodice znaju ili ne znaju za seksualno nasilje doživljeno tokom oružanog sukoba. Osjećaj srama i krivnje manifestiran je kod većine preživjelih nastojanjem da o događajima ne govore, da ih čuvaju kao porodičnu tajnu, skrivanjem boli od najbližih, zanemarivanjem vlastitih potreba te izbjegavanjem prijatelja i javnosti.

„Ne znaju. Jedino muž zna. Djeca ne znaju.“ (Ispitanica NN4, Mostar)

„Svi znaju, s tim što se to ne priča i ne spominje. Ne otvara-ju se teme te prirode.“ (Ispitanica NN2, Sarajevo)

„Jedan sin me jednom pitao da li sam ja bila silovana. Rekla sam mu šta ga briga za to. Rekao je da ga to interesuje i ja sam mu rekla: Jesam, silovana sam! On je počeo jako plakati.“ (Ispitanica NN10, Brčko)

Osjećaj krivnje i srama neke preživjele osobe najplastičnije opisuju u nastojanjem da vlastitu patnju i bol sakriju od najbližih članova porodice iz straha da ih svojom boli ne povrijede. Čini se kao da poručuju da i samim svojim postojanjem i time što su njeni članovi porodici nanose patnju.

„Moji ukućani bili su veoma tužni (kada su saznali za moje iskustvo), žalosno i tužno me gledaju.“ (Ispitanica NN9, Brčko)

„Majka se loše osjećala, plakala je kad me vidi, znam da joj je bilo teško.“ (ispitanica NN2, Brčko)

„Muž je bio je tužan i žalostan, kao i ja.“ (Ispitanica NN4, Mostar)

„Nije bilo razgovora, razgovor se nije nikada vodio. Nisam ja dala da priča o tome.“ (Ispitanica NN2, Sarajevo)

Nekoliko njih koje/i su preživjele/i seksualno nasilje opisuju kako izbjegavaju društvene kontakte – što je, čini se, povezano sa strahom od reakcije i osude prijatelja ili drugih koji znaju za seksualno nasilje.

„Ja sam se bojala da ću izgubiti svoje prijatelje, društvo, da će me drugačije gledati... Jedno vrijeme nisam htjela izlaziti...“ (Ispitanica NN3, Modriča).

Jedna učesnica istraživanja jasno opisuje sramotu i osudu koju je doživjela u zajednici, krivnju, samoosuđivanje, teškoće u suočavanju s posljedicama seksualnog nasilja, napuštanje zajednice i na taj način i nesvjesno iskazivanje osjećaja krivnje.

„...Osuđivali su me. Osuđuju me i danas-dan. Osuđujem sama sebe. Osuđivali su me: Mogla si otići da to ne doživiš.....Kad su me osuđivali, tad sam se i zatvorila. Bilo me stid izaći napolje. Mrzila sam sebe. Mrzila sam svoje tijelo.... Zato sam otišla iz tog sela... U selu znaju svi. Sva familija je znala i onda – od usta do usta, čitavo selo sazna. Naidem putem, smijali su se, pljuvali me. Zatrudnjela sam u logoru, morala sam to dijete abortirati.“ (Ispitanica NN3, Brčko).

STIGMA PORODICE

Većina osoba koje su preživjele seksualno nasilje u oružanom konfliktu navodi da bliski članovi njihove porodice znaju za nasilje koje su preživjeli. Kada govore o tome, uglavnom navode da su supružnici, roditelji, braća i sestre više upoznati s događajima koje su doživjeli. Nekoliko njih opisuje da djeca ne znaju da su oni preživjeli seksualno nasilje tokom rata. Opisujući da u njihovoj porodici odrasli članovi znaju za seksualno nasilje i da sa djecom o tome ne razgovaraju, te osobe, zapravo, opisuju strah od pečata ili biljega koje seksualno nasilje ostavlja na cijelu porodicu. Većina taj „pečat“ opisuje kroz riječi „da ne opterećujem djecu“. Breme tajne seksualnog nasilja koje nose preživjela/i čini se kao prijetnja, kao nešto što može narušiti odnose sa djecom. Strah od reakcije djece na spoznaju „Moj tata ili moja mama je seksualno zlostavljan/a“ može se vidjeti i kao strah od rušenja slike koju djeca imaju o roditeljima, kao i strah od mogućeg gubitka uloge koju preživjela/i kao roditelj ima. Teškoću u donošenju odluke o tome kada djetetu reći dobro ilustrira navod jedne učesnice ovog istraživanja:

„Nije im bilo jednostavno. Kćerka je zamalo dobila slom života. Ja sam njoj to ispričala tek kad je napunila 18 godina. Više puta me pitala zašto joj to nisam prije rekla. Ona je to katastrofalno podnijela.“ (Ispitanica NN1, Ilijaš)

Druga učesnica istraživanja opisuje da svi znaju, ali da o tome ne pričaju:

„Članovi porodice, muž i djeca. Pa, djeca, oni znaju, ali ne vole o tome pričati. A muž, i on je bio u logoru u ratu, i prošao je kroz te strahote.“ (Ispitanica NN2, Modriča)

Nekoliko učesnica/ka opisuje kako su od članova porodice doživjele/i osudu i na neki način optuživanje za ono što su doživjele/i. Poruku da su dobile ono što su zaslužile

nekoliko žena doživjelo je od svojih muževa. Isto tako, kroz poruke i pitanje zašto nije izbjegla, otišla, zašto je bila baš na tom mjestu, članovi porodice prebacuju krivnju i odgovornost za doživljeno seksualno nasilje na preživjelu osobu zapravo zbog straha od porodične stigme, nesvjesno pojačavajući osjećaj krivnje i srama koji preživjele ionako osjećaju. Jedna učesnica istraživanja opisuje optužujuće poruke od muža, ali nekako i krivnju i odgovornost koju joj stavlja majka:

„Od muža nikad nisam imala podršku. Ja mislim da on misli da sam ja kriva za to što sam sve to doživjela. Jedanput mi je i rekao da sam kriva što sam tu ostala, on smatra da sam trebala otići. I ja mislim da sam trebala otići, ali eto, nisam otišla.“ (Ispitanica NN2, Brčko)

ili

„Majka se loše osjećala.....Plakala je i govorila zašto sam ostala tu, zašto ja nisam izbjegla.“ (ispitanica NN2, Brčko)

Druga učesnica govori o odbacivanju koje je doživjela od brata, što se čini i kao optužba za porodičnu sramotu.

„Brat me nije toliko podržao, ljutio se na mene. Sedam godina iza toga mi nismo pričali.“ (Ispitanica NN3, Brčko)

Povezanost porodične stigme s dodatnim ponižavanjem i zlostavljanjem u porodici, posebno od bračnog partnera, opisuje nekoliko preživjelih:

„Muž mi je rekao da sam kriva što sam ostala tu u kući, vrijeđao me puno. Govorio mi je da nisam ja ostala tu da zaštitim imovinu, već sam ostala tu zbog drugih stvari. To nije istina.“ (Ispitanica NN2, Brčko)

„Od muža jedino, ni od koga više. Nakon nekoliko godina. Kad je htio da me povrijedi, poslužio se time. Rekao je: Šta hoćeš, četnici su te j...., budi sretna što te ja trpim.“ (Ispitanica NN2, Sarajevo)

STIGMA ZAJEDNICE

Većina učesnica/ka istraživanja, njih 18, navodi da susjedi i prijatelji znaju o seksualnom nasilju koje su preživjele/i tokom oružanog sukoba. Manje od jedne polovine učesnica/ka nije razgovaralo o vlastitom iskustvu sa susjedima i prijateljima. Nekoliko njih opisuje strah i nelagodu od osude okoline:

„Nisam htjela o tome da razgovaram, jer ne razmišljam o svi isto. Mnogi ljudi kažu da, ako to žene nisu htjele, ne bi im ništa ni bilo. Zavisu u kakvom okruženju živite. Ljudi drugacije razmišljaju, misle suprotno.“ (Ispitanica NN1, Foča)

Strah od pripisivanja odgovornosti za seksualno nasilje opisuju i druge/i učesnice/i istraživanja i, na neki način, svojom šutnjom kao da žele sebe i druge sačuvati od direktnog izlaganja negativnim reakcijama drugih u zajednici. Neke od preživjelih osoba imaju osjećaj da njihovi susjedi i prijatelji naslućuju kroz kakva iskustva su prošli tokom rata:

„Ne, prijatelji i komšije ne znaju za moje iskustvo. Ali nagadaju, tu i jeste problem.“ (Ispitanica NN1, Konjic)

Dvije trećine učesnica/ka istraživanja opisuju kako su bili izloženi osudi, vrijeđanju i ponižavanju u zajednici od onog trenutka kada su im susjedi ili prijatelji ili neko od članova porodice saznali da su u ratu bili žrtve seksualnog nasilja. Nekoliko preživjelih navodi kako su izloženi komentarima i prigovorima od susjeda i prijatelja u kojima im se poručuje da su sami krivi za nasilje, da su to tražili i da su zaslužili da budu zlostavljani.

„Nisam ni u jednom momentu osjetila da su mi dali podršku, da su me žalili, da kažu: Žao mi je – ne! Nego sam čak čula da su govorili: ‘Što je tražila to je i dobila’. To boli.“ (Ispitanica NN1, Brčko)

„...Dosta njih kaže: Mogla si pobjeći, mogla si ovo, mogla si ono... Govorili su: Da nije to htjela, ne bi to ni dobila...“ (Ispitanica NN3, Brčko).

„Jako loše, u većini slučajeva (ljudi) misle da si odgovoran, manje vrijedan, a niko ne zna tvoju bol, tvoju patnju, nevolju koju si imao... A ne možeš hodati... ja ne mogu hodati ulicom i pričati: Ja sam žrtva rata.“ (Ispitanica NN1, Konjic)

Nekoliko opisuje ponižavajući odnos, degradaciju i omalovažavanje koje su doživjeli od drugih samo zato što su preživjele/i seksualno nasilje.

„Ma nemam podrške, niko te ne gleda. Ovdje je komšiluk katastrofa... Ovdje sam ispričala jednoj komšinici. Ona je to okrenula na šalu. Ona je govorila: da sam bila dobra, ne bi se sa Vlasima je.... po Bijeljini. Takve riječi mi je govorila. Tako da više nikome ništa i ne pričam.“ (Ispitanica NN1, Ilijaš)

„... Naidem putem, smijali su se, pljuvali me...“ (Ispitanica NN3, Brčko).

Neke osobe koje su preživjele seksualno nasilje u konfliktu doživjele su da u zajednici budu ponovo napadnute i reviktimizirane.

“Prošle godine, kada sam bila u ribolovu, pošto se ja tim bavim, to mi je jedna vrsta terapije, bila sam na Ramskom jezeru, na takmičenju. Bili smo odvojeni i jedna osoba hrvatske nacionalnosti mi je prišla iza leđa i rekla da dođem

tamo i da se skinem, da vidim kako oni to rade, a ne Srbi... Bila sam van sebe. Jednostavno sam vrištala i.... i dalje mi je ta slika pred očima. Kad gledam neki film, odmah se toga sjetim." (Ispitanica NN2, Konjic)

Preživjele/i opisuju i kako dobivaju jasne poruke od drugih „Ti nisi kao mi“:

„Moja prva komšinica, kada odem po pomoć, pita je li to pomoć za silovane, što mene jako pogada. Dođe mi da umrem od gladi a da ne odem po tu pomoć, samo da me niko ne proziva.“ (Ispitanica NN7, Brčko)

Nekoliko preživjelih osoba navodi da su doživjele ponižavajući i degradirajući tretman u institucijama sistema u svojim zajednicama i u službama gdje očekuju da dobiju pomoć i razumijevanje. Neki preživjeli, zbog vlastitog osjećanja obilježnosti u reakcijama drugih, u naizgled uobičajenim situacijama za ovaj kulturološki milje, kao da iznova i iznova vide osudu i omalovažavanje. Nekoliko ih to opisuje:

„Odem u elektrodistribuciju i kažem da sam civilna žrtva rata... I molim da mi se ne isključi struja za jedan neplaćeni mjesec. Oni meni kažu: Nema tog zakona, za sve je zakon isti. To je ponižavajuće za mene, oni to meni kažu sa groznim osmijehom, sa ucjenom, sa nekim podsmijavanjem.“ (Ispitanica NN5, Modriča)

ili

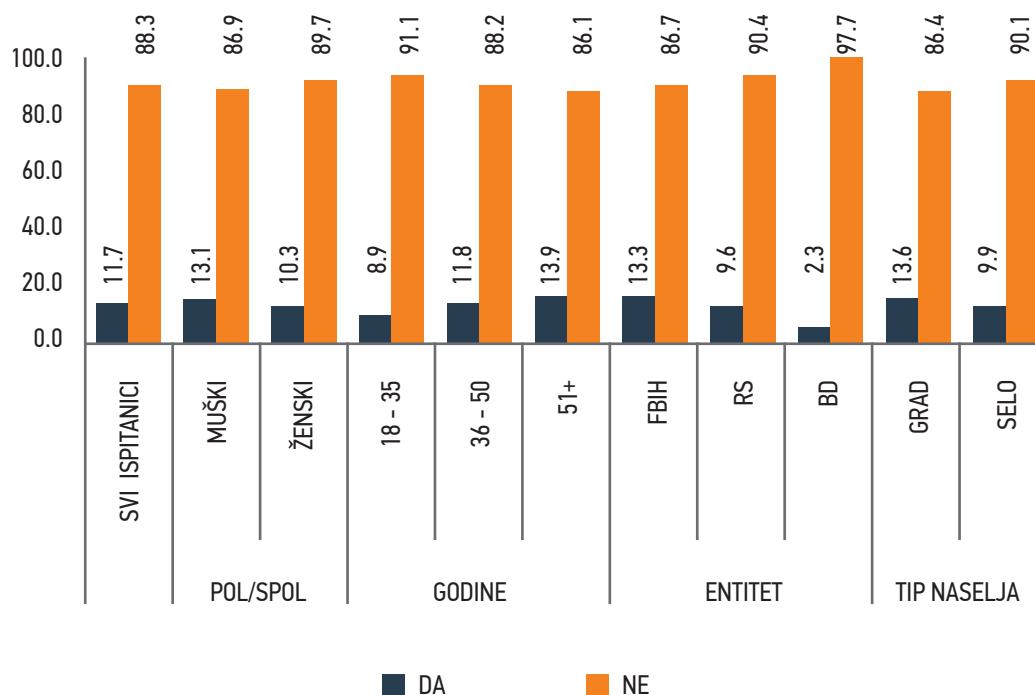
„Čak i na sudu kada razgovarate, advokati gledaju u vas kao na manje vrijednu ženu.“ (Ispitanica NN1, Konjic)

ili

„...Predala sam knjižicu u pola sedam, a dolazim na red u pola tri. Ja sam doktora pitala: Doktore, kako se može dešavati da rano dođeš a kasno završavaš?! Na mojoj knjižici je štambilj Žena - žrtva rata, odmah se to vidi. Pita mene doktor: „A kako si ti žrtva rata? A ja velim: Šta tebe briga, ja nisam na Haškom tribunalu! I onda je počeo malo neprijatne riječi upotrebljavati. Ja sam na njega zagalamila. Govorio je: Da nisi to htjela, ne bi se to ni desilo! Ja sam počela da vičem na doktora, a on je bacio moju knjižicu k'o cuki na pod.... Mene zlostavljaju i dalje.“ (Ispitanica NN3, Brčko)

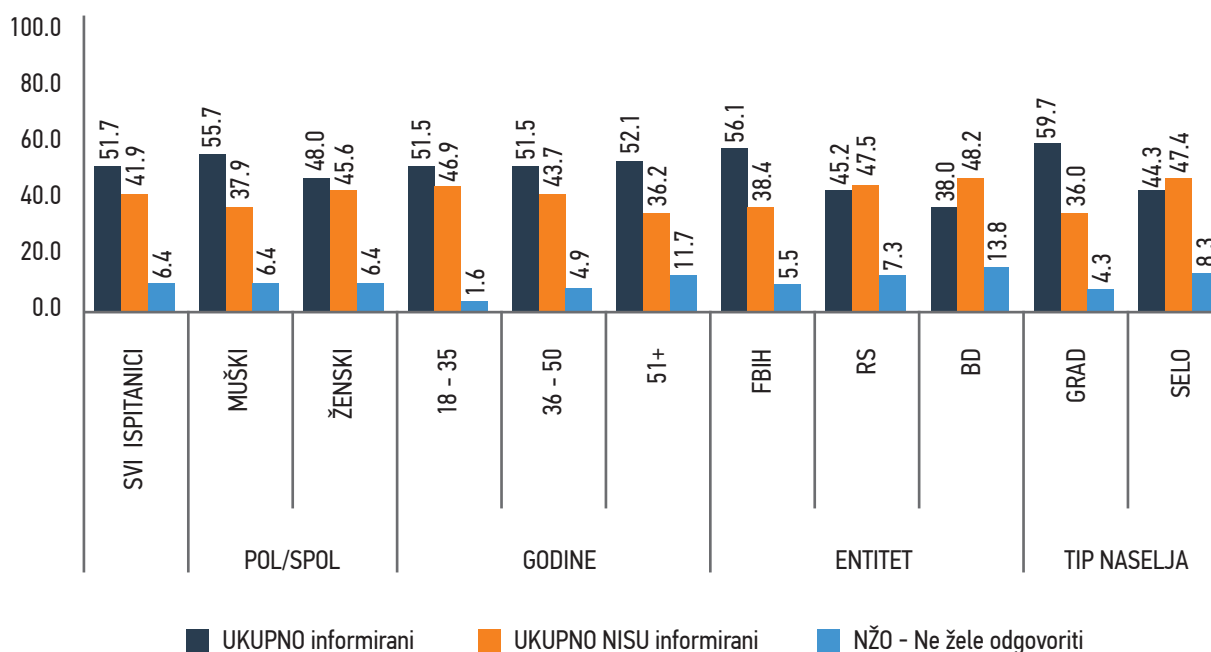
STAVOVI JAVNOSTI - NEPOSREDNI, DIREKTNI KONTAKTI SA PREŽIVJELIMA

Većina ispitanika (88%) ne poznaje ni jednu osobu koja je preživjela seksualno nasilje u konfliktu. S druge strane, otprilike svaki deseti ispitanik navodi da poznaje bar jednu osobu koja je preživjela seksualno nasilje tokom rata u BiH (Grafikon 1).

Grafikon 1. Ispitanici/e (N = 1.000) prema odgovoru na pitanje: *Da li znate za neku osobu koja živi u vašem neposrednom okruženju, a koja je preživjela seksualno nasilje u sukobu?*

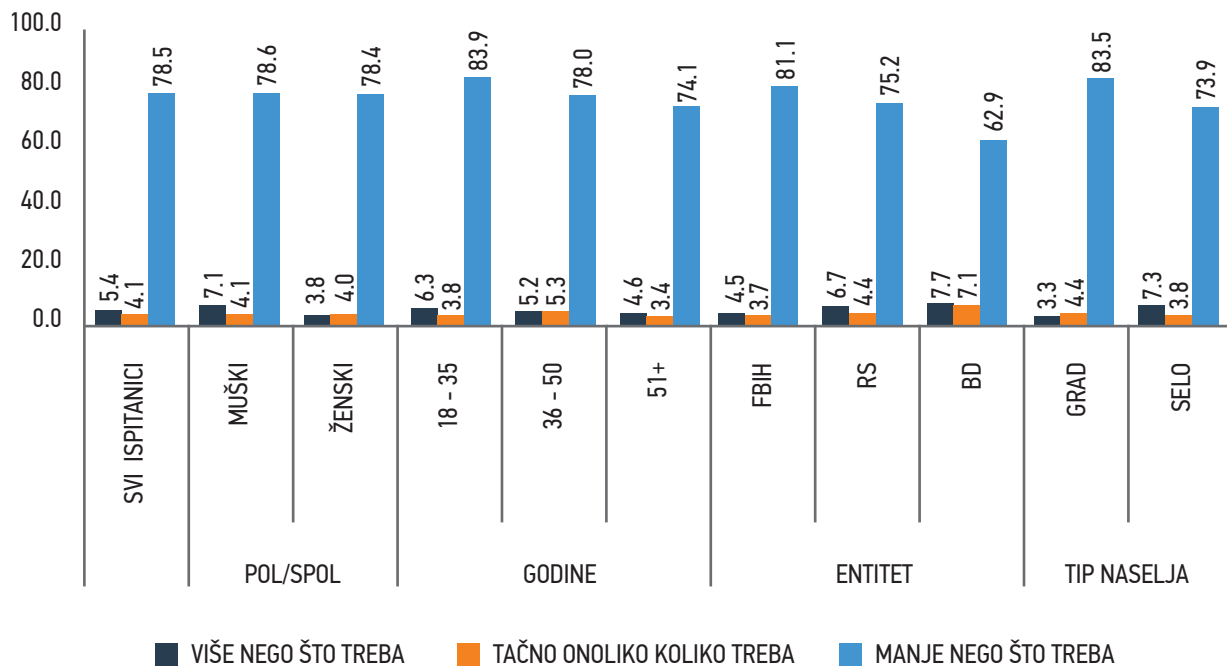
Iako većina ispitanica/ka lično ne poznaje osobu koja je preživjela seksualno nasilje u konfliktu, njih 52% tvrdi da su informirane/i o njihovim problemima i položaju u društvu. Od toga nešto više od trećine ispitanika/ca (34%) izjavljuje da su donekle informirane/i o ovoj temi, dok oko 18% ispitanika/ca navodi da su o tome odlično informirane/i. Približno jednak broj ispitanika/ca je malo informirano (22%) ili uopće nije informirano (20%). Muškarci izjavljuju da su nešto više informirani o ovoj temi u odnosu na žene. Prema starosnoj dobi ispitanika/ca evidentno je da ispitanice/i starije/i od 50 godina rjeđe navode da nisu informirani/a o ovoj temi u odnosu na mlađe ispitanike/ce, ali češće odbijaju dati konkretan odgovor na ovo pitanje (Grafikon 2).

Grafikon 2. Ispitanici/e (N = 1.000) prema odgovoru na pitanje: *U kojoj mjeri ste informirani o trenutnom položaju u društvu i problemima s kojima se suočavaju osobe koje su preživjele seksualno nasilje u proteklom ratu u BiH?*

LIČNI STAVOVI SPRAM POLOŽAJA PREŽIVJELIH

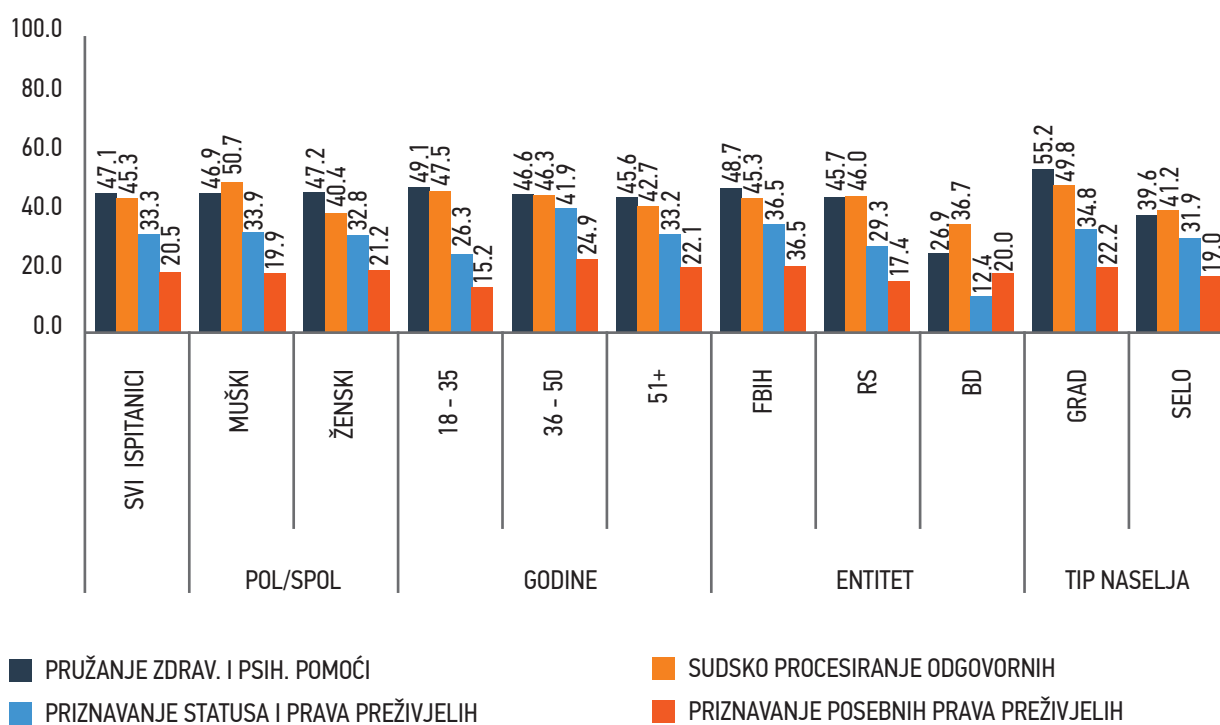
Većina ispitanica/ka (78,5%) smatra da bh. društvo ne posvećuje dovoljno pažnje osobama koje su preživjele seksualno nasilje u sukobu. Više od tri četvrtine ispitanica/ika izjavljuje da društvo posvećuje *manje pažnje nego što treba* položaju i problemima osoba koje su preživjele seksualno nasilje u proteklom sukobu. Manji broj ispitanica/ka smatra da se ovim osobama posvećuje dovoljno pažnje (4,1%) ili čak više nego što je potrebno (5,4%) (Grafikon 3).

Grafikon 3. Ispitanici/e (N = 1.000) prema odgovoru na pitanje: *U kojoj mjeri po vašem mišljenju naše društvo u cjelini posvećuje pažnju položaju i problemima osoba koje su preživjele seksualno nasilje u sukobu?*

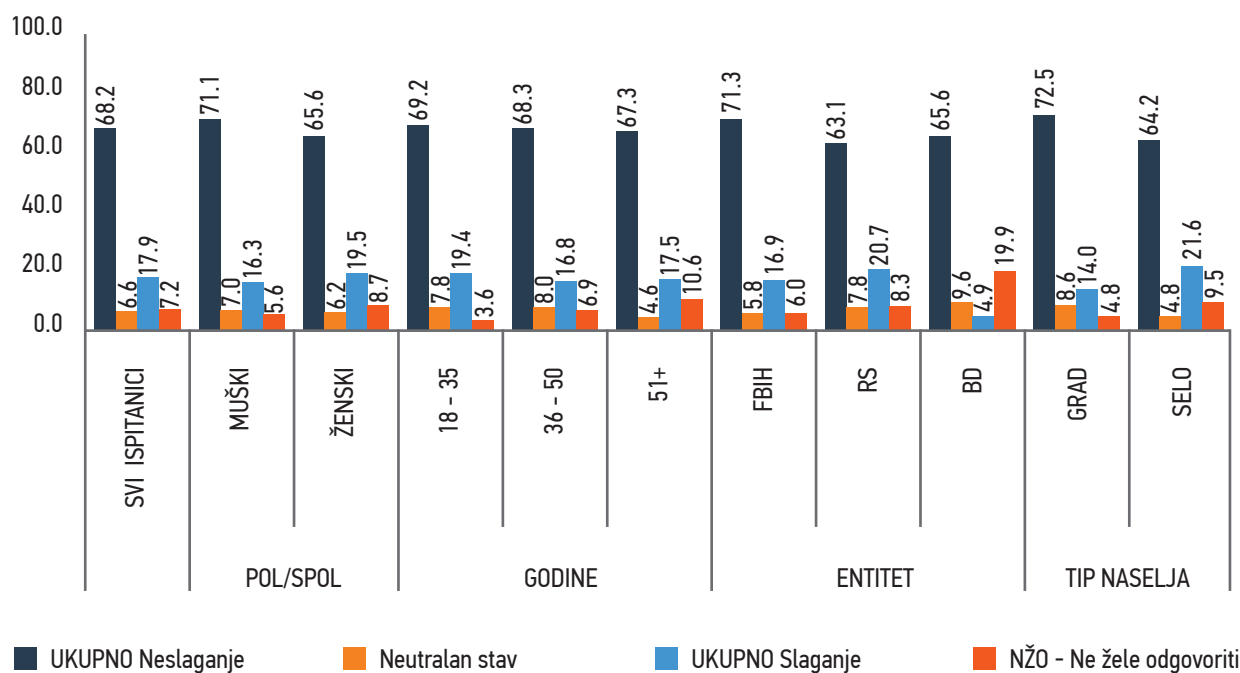
Zdravstvena i psihološka pomoć, ali i sudsko procesuiranje počinitelja smatraju se najvažnijim aspektima podrške osobama koje su preživjele seksualno nasilje u sukobu. Približno jednak broj ispitanika smatra da je najvažniji način pružanja podrške osobama koje su preživjele seksualno nasilje u sukobu pružanje adekvatne zdravstvene i psihološke pomoći (47,1%) i sudsko procesuiranje odgovornih za seksualno nasilje (45,3%). Trećina ispitanika/ca smatra da je priznavanje statusa i prava preživjelih putem zakona važan način pružanja podrške (Grafikon 4).

Preostala dva navedena odgovora (informiranje javnosti o problemima s kojima se suočavaju preživjele osobe i priznavanje nekih posebnih prava tih osoba) važnim smatra, respektivno, otprilike svaki/a treći/a i svaki/a peti/a ispitanik/ca. Nadalje, mnogi/e ispitanici/e na ovo pitanje navode odgovor "Nešto drugo"; pod tim odgovorom ispitanici/e najčešće podrazumijevaju da je za preživjele važno obezbijediti finansijsku pomoć, zaposlenje i moralnu podršku.

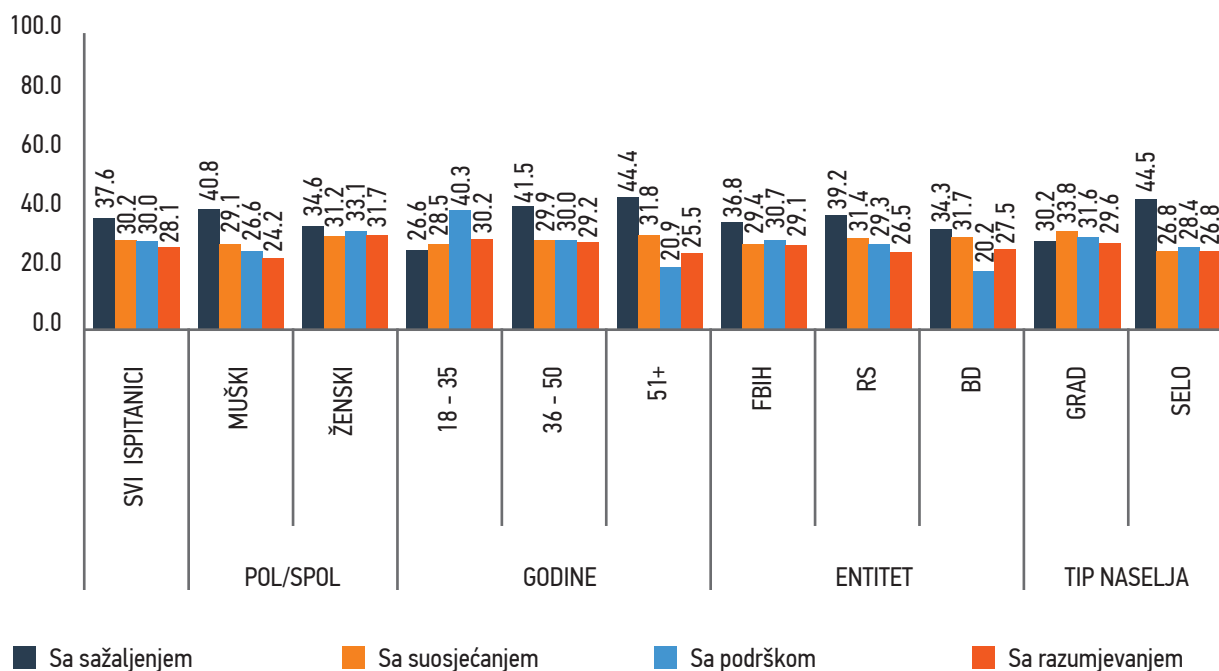
Grafikon 4. Ispitanici/e (N = 1.000) u odnosu na najčešće odgovore na pitanje: *Postoji više načina na koji naše društvo može dati potrebnu podršku osobama koje su preživjele seksualno nasilje u toku sukoba u BiH. Molim vas da mi kažete koji od navedenih načina je po vašem mišljenju najvažniji za davanje te podrške?*

Dvije trećine ispitanika/ca smatra da je osobama koje su preživjele seksualno nasilje u sukobu i dalje potrebna podrška iako se seksualno nasilje dogodilo prije dvije decenije. S mišljenjem da je potrebno prestati baviti se žrtvama rata, posebno osobama koje su preživjele seksualno nasilje 68,2% ispitanika/ca se uopće ne slaže, bez obzira na to što je rat završen prije dvadeset godina (Grafikon 5). Otprilike svaki deseti ispitanik/ca se u potpunosti slaže sa tvrdnjom navedenom u pitanju.

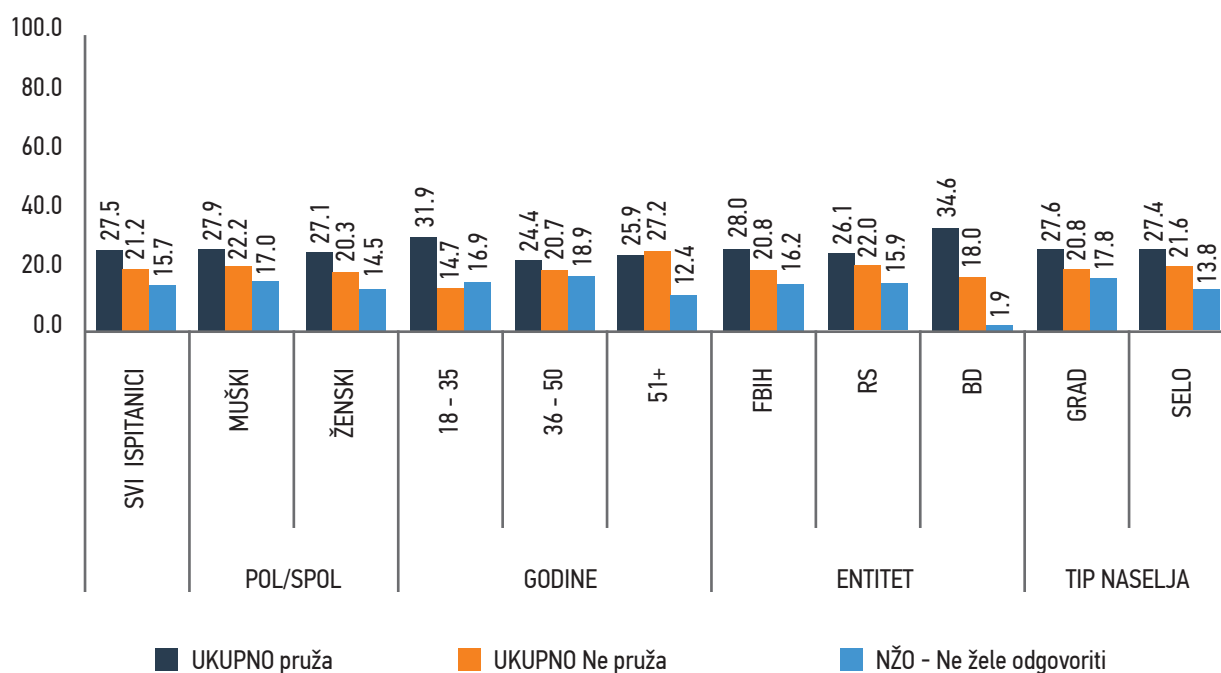
Grafikon 5. Ispitanici/e (N = 1.000) u odnosu na slaganje sa tvrdnjom u pitanju: *Neki ljudi smatraju da je 20 godina nakon završetka rata potrebno prestati baviti se žrtvama rata, posebno osobama koje su preživjele seksualno nasilje u sukobu. Da li se slažete ili se ne slažete sa ovim mišljenjem?*

U ponuđenim odgovorima na pitanje kako društvo gleda na osobe koje su preživjele seksualno nasilje u konfliktu, veći je postotak muškaraca nego žena dao odgovor *sa sažaljenjem* (40,8% naspram 34,6%), dok je veći postotak žena nego muškaraca odgovorio *s podrškom* (33,1% naspram 26,6%) (Grafikon 6). Nije dobivena značajna razlika u odgovorima muškaraca i žena na ovo pitanje. Ispitanici/ce u dobi od 18 do 35 godina više nego ispitanici starijih dobnih skupina navodili su da društvo smatra kako su preživjele osobe same krive za ono što im se desilo (6% naspram 2% ispitanika/ca srednjih godina i 2% starijih ispitanika/ca). Dobiveno je da 2% ispitanika u dobi od 18 do 35 godina i 0,2% ispitanika u dobi više od 51 godinu navodi da društvo smatra kako su preživjele/i sami/e isprovocirali/e nasilje. Pored toga, iako se ovaj odgovor generalno navodi u niskom procentu, ispitanici/ce koji/e poznaju neke osobe koje su preživjele seksualno nasilje u konfliktu češće navode da društvo vidi preživjele kao osobe koje su zaslužile to što im se desilo (2%) nego što je slučaj sa ispitanicima/cama koji/e takve osobe ne poznaju (0,3%).

Grafikon 6. Ispitanici/e (N = 1.000) u odnosu na najčešće odgovore na pitanje: *Kako biste opisali način na koji naše društvo gleda na osobe koje su preživjele seksualno nasilje u proteklom sukobu u BiH?*

Sažaljenje, suosjećanje, razumijevanje i potreba da im se pomogne najčešći su osjećaji ispitanika/ca prema osobama koje su preživjele seksualno nasilje u konfliktu. Većina ispitanika/ca (27,5%) navela je da *sa sažaljenjem* gleda na osobe koje su preživjele seksualno nasilje u proteklom sukobu u BiH, dok je 15,7% ih navelo da gleda *sa suosjećanjem* (Grafikon 7). Nešto manje od trećine ispitanika/ca navelo je da gleda *sa razumijevanjem* i *podrškom*. Suprotno tome, ukupno oko 3% ispitanika/ca ima negativne stavove prema preživjelim, odnosno navode da su te osobe same krive za ono što im se desilo, da su to mogle spriječiti, da su to i zaslužile, kao i da su žrtve isprovocirale seksualno nasilje.

Grafikon 7. Ispitanici/e (N = 1.000) u odnosu na najčešće odgovore na pitanje: *Kako biste opisali način na koji vi lično gledate na osobe koje su preživjele seksualno nasilje u sukobu u BiH?*

Muškarci su češće od žena navodili da osjećaju sažaljenje prema osobama koje su preživjele seksualno nasilje u sukobu, dok su žene češće navodile da osjećaju razumijevanje i potrebu da im pruže podršku. Potrebu da pruže podršku preživjelima češće su navodili ispitanici u dobi od 18 do 35 godina nego ispitanici u dobi od 36 do 50 i više od 51 godine. S druge strane, osobe u dobi od 36-50 godina i stariji od 51 godine češće u odnosu na mlađe ispitanike/ce do 35 godina navodili su da prema osobama koje su preživjele ratno silovanje osjećaju sažaljenje. Ispitanici/e koji/e žive u urbanim područjima češće nego u ruralnim su navodili suosjećanje prema preživjelima, dok su ispitanici/e u ruralnim područjima češće navodili osjećaj sažaljenja. Nadalje, ispitanici/ce koji/e poznaju neke osobe koje su preživjele seksualno nasilje u konfliktu češće su nego ispitanici/ce koji/e ih ne poznaju navodili da su te osobe same isprovocirale seksualno nasilje (2% naspram 0,1%). Ispitanici/e koji/e poznaju preživjele češće su u odnosu na one koji/e ih ne poznaju navodili potrebu da se preživjelima pruži podrška (40% naspram 29%).

Sažaljenje je percipirano kao najčešća reakcija u vezi s osobama koje su preživjele seksualno nasilje u sukobu i s onim što im se dogodilo, a slijede suosjećanje, razumijevanje i potreba da im se pruži podrška. Ispitanici/e iznose pozitivnije emocije prema osobama koje su preživjele seksualno nasilje u konfliktu kada im se postavi pitanje o njihovim ličnim stavovima nego kada ih se pita generalno o stavovima društva. Manji broj osoba iznosi negativne i stigmatizirajuće stavove prema preživjelima, poput okrivljavanje preživjele/og za ono što joj/mu se desilo.

ZAKLJUČCI

KLJUČNI NALAZI

Osobe koje su preživjele seksualno nasilje u konfliktu nisu adekvatno tretirane u bosanskohercegovačkom društvu. Marginalizacija i stigmatizacija koje one svakodnevno doživljavaju uzroci su njihovog nezadovoljavajućeg položaja. Stigmatizacija preživjelih prisutna je u svakom aspektu njihovog života, od najužeg porodičnog, tj. od najbližih članova/ica porodice, pa do društvenog, u svakodnevnim kontaktima s drugim ljudima. Preživjeli/e ne govore o seksualnom nasilju koje su doživjeli/e. U porodicama, iako imaju veliku podršku od svojih najbližih, preživjeli/e ne žele razgovarati o nasilju, ne žele evocirati ono što im se dogodilo. Zbog straha od njihove reakcije, veliki broj preživjelih o nasilju nikada nisu razgovarali sa svojom djecom i/ili unucima. Priča o seksualnom nasilju za preživjele znači pružanje prilike drugima za direktnu osudu, vrijeđanje i retraumatizaciju, za koju često tvrde da je doživljavaju teže nego sam čin seksualnog nasilja. Svaka od ovih situacija ostavlja duboke posljedice po zdravlje i lični integritet preživjelih. Česte nesanice, tremor, nervoza, noćne more te emotivne i nagle reakcije za koje obično nema povoda, svakodnevna su realnost preživjelih. Veliki broj ispitanih preživjelih doživio je osudu i od prijatelja, poznanika, komšija, doktora, od sredine u kojoj žive, od ljudi kojima su se povjerali i od onih koji su ovu informaciju dobili na neki drugi način. Malobrojne neprijatne situacije koje su im se desile pri obavljanju svakodnevnih poslova preživjele/i ne objašnjavaju nedostatkom podrške društva već činjenicom da ljudi s kojim komuniciraju nisu uopće upoznati s njihovim statusom. „*Interesantno, samo mogu pamtili loše stvari, a dobre nikako. Ne znam zašto.*“

S druge strane, suprotno odgovorima preživjelih, generalni stav građana i građanki jeste da se društvo prema preživjelima odnosi prije svega sa sažaljenjem, potom sa suosjećanjem, razumijevanjem i podrškom. Na pitanje o ličnom stavu i percepciji u vezi sa preživjelima, građani/ke iznose pozitivnije emocije i stavove nego kada im se postavi pitanje o stavovima društva generalno. Iako izražavaju pozitivne stavove i razumijevanje prema preživjelima, građani/ke, istovjetno percepciji preživjelih osoba, ne pokazuju značajan procenat informiranosti o njihovim problemima i trenutnom statusu. Tako se 18% građana/ki smatra veoma informiranim o problemima s kojim se susreću preživjeli/e, dok 34% izjavljuje da su donekle informirani o ovoj temi. Iako malobrojni, pozitivni primjeri podrške koju porodica, te uži i šira društvena sredina i specijalizirani profesionalci pružaju preživjelima, daju poticaj preživjelima da nastave tražiti pomoć te da se aktivno, bez srama i stigme ravnopravno uključe u sve tokove društvenog života.

Preživjele osobe neadekvatno su tretirane od institucija svih nivoa vlasti u državi u kojoj žive – tvrdnja je to s kojom se slažu i preživjele osobe i ispitani građani/ke. Kao jedan od razloga za svoj neadekvatan tretman preživjeli/e navode upravo nedovoljnu informiranost građana/ki o njihovom statusu, tj. o statusu preživjelih. Samo je isplata materijalnih sredstva po osnovu ostvarenog statusa civilne žrtve rata percipirana kao podrška institucija, s tim da je i ona dostupna manjem broju preživjelih. S druge strane, veliku podršku pružaju im specijalizirane nevladine organizacije pružanjem medicinske pomoći, razgovorom, materijalnom podrškom i obezbjeđivanjem sredstava za rad. Upravo ova-ki programi, prije svega ekonomskog osnaživanja, potom pristup zdravstvenoj zaštiti, uređenje statusa na čitavoj teritoriji Bosne i Hercegovine, te veći medijski prostor – aktivnosti su za koje preživjeli smatraju da će poboljšati njihov trenutni status. Sudeći po njihovim odgovorima, građani i građanke BiH podržali bi slične aktivnosti koje bi pokrenule institucije sistema. Građani/ke se u najvećoj mjeri slažu da se ne posvećuje dovoljno pažnje žrtvama seksualnog nasilja u ratu, niti rješavanju njihovih problema. Istovjetno odgovorima preživjelih osoba, građani/ke smatraju kako preživjeli/e ne dobijaju zasluženu materijalnu, institucionalnu i finansijsku podršku, te da je i dalje, dvadeset godina nakon završetka rata, zaslužuju. To se, prije svega, odnosi na adekvatnu zdravstvenu podršku, sudsko procesuiranje zločina, zakonsko rješenje statusa te priznavanje posebnih prava ovim osobama.

Informacije prikupljene u ovom istraživanju nedvojbeno upućuju na zaključak o potrebi daljnjeg intenzivnog rada na boljem informiranju građana/ki u vezi s problemima s kojim se susreću osobe koje su preživjele seksualno nasilje u ratnom sukobu. Obraćanje pažnje na njihove istinske probleme umnogome će doprinijeti razbijanju predrasuda koje su građani razvili na osnovu netačnih informacija i pretpostavki, odnosno imaće uticaja na smanjenje njihove stigmatizacije. Uz to, mnoga pozitivna iskustva i rezultati rada sa stručnjacima za mentalno zdravlje (psiholozima i psihijatrima) u otklanjanju traume s jedne strane, te dubina traume čije su posljedice i danas vidljive s druge strane – upućuju na potrebu daljnjeg intenzivnog terapijskog rada sa preživjelima. Osim terapijskog rada, kako preživjeli sami navode, slobodan pristup ostalim uslugama zdravstvene zaštite, zatim programi ekonomskog osnaživanja, zakonsko rješavanje statusa, te nesmetan pristup pravdi na teritoriji cijele Bosne i Hercegovine, doprinijeće smanjenju njihove marginalizacije i stigmatizacije. Uspostavljanje sveobuhvatnog sistema podrške će, uz rad na informiranju javnosti o njihovim stvarnim potrebama i problemima, uticati i na smanjenje marginalizacije i stigmatizacije preživjelih i njihovih porodica.

Seksualno nasilje u konfliktu s vremenom rezultira promjenom odnosa između društva i preživjelog. Stigma vezana uz

seksualno nasilje prisutna je u mnogim društvima i kulturama, a posljedice su očigledne i velike. To znači da preživjele osobe optužuju same sebe, ali i da ih se okrivljuje, odbacuje, izolira, isključuje iz javnog života, fizički ili na drugi način zlostavlja, da imaju manji pristup resursima u zajednici, da ih braćni partneri napuštaju ili da su meta javnih napada i dodatnih zlostavljanja.

PREPORUKE

- Psihosocijalna rehabilitacija i podrška mora biti dostupna svim preživjelim, i u tom smislu prioritetno je osiguranje kontinuirane edukacije profesionalaca u službama sistema (zdravstvenim, socijalnim, pravosudnim, u službama za zapošljavanje) u pružanju usluga sukladno potrebama preživjelih, a koje su rodno i kulturološki senzitivne.
- Preporučljivo je voditi oblike kampanje usmjerene na redukciju stigme prema osobama koje su preživjele seksualno nasilje u ratnim uslovima, koje će u fokusu imati informiranje javnosti. Akteri koji preuzimaju odgovornost za kampanju treba da budu potisnuti u drugi plan ili da nastupaju bez naglašene identifikacije, jer postoji rizik od izazivanja otpora kakav se vezuje za percepciju nametanja određenih stavova (npr. ako se prepozna da ulogu u kampanji imaju strane ili međunarodne agencije, zatim akteri dominantno vezani za određenu nacionalnu grupu odnosno „zaraćenu stranu“, itd.).
- Potrebno je otvorenije govoriti o tipičnim posljedicama na planu mentalnog i društvenog funkcioniranja osobe koja je preživjela seksualno nasilje, kako bi pogotovo one osobe koje nisu imale priliku da dobiju adekvatnu stručnu pomoć jer su izbjegavale etiketiranje došle bliže spoznaji o tome koliko su njihove reakcije zapravo prirodne. U tom pogledu naročito treba aktivnije tražiti savjete i preporuke direktno od onih koji su taj proces već prošli, kako bi se prepoznali putevi mobilizacije odgovarajućih ličnih ili socijalnih resursa. O problematici PTSP-ja u bosanskohercegovačkom društvu tipično se govori u vezi sa grupama veterana, dok je PTSP kod civilnih žrtava rata u drugom planu. Pri tome treba izbjeći monopolizaciju teškoća u ime bilo kakvih interesnih, pa i profesionalnih grupa.
- Potrebno je na otvorenijem planu iznositi informacije o utemeljenosti statusa civilnih žrtava rata, kako bi se smanjili otpori u javnosti prema osobama koje imaju manje vidljive tragove patnje kojoj su bili izloženi.
- Iskustva i znanja iz nevladinog sektora o senzibiliziranom i na potrebama baziranom pristupu osobama koje su preživjele seksualno nasilje u konfliktu treba prenijeti u institucije sistema uspostavljanjem i osnaživanjem saradnje između vladinog i nevladinog sektora u cilju stvaranja prilika i mogućnosti za dostojanstven život preživjelih. Naglašena je potreba za oblikovanjem neke vrste zanimacije i interesa pomoću kojih preživjele/i, obično u kontekstu užeg kruga bliskih osoba ili manjih kolektiva, skreću svoju pažnju sa nametnutih simptoma traume koju su preživjeli. To istovremeno mogu biti i sredstva obezbjeđivanja vlastitih prihoda, čime se fokusirano popravlja percepcija vlastite vrijednosti i reduciraju eventualni simptomi PTSP-ja. I drugi oblici rada na tretiranju psihološke traume posredno djeluju na smanjenje stigme, jer se može pretpostaviti da je bar dio stigmatizirajućih (i autostigmatizirajućih) stavova vezan za konkretne simptome. Potrebno je oživjeti oblasti istraživanja koje će specifično pružati predstavu o traumatskim reakcijama i simptomima ove populacije, a onda se i posebno posvetiti proučavanju najefektivnijih i najefikasnijih oblika rada na redukciji konkretnih simptoma kao što su poremećaji spavanja, teškoće u održavanju pažnje i uvjerenja koja mogu pogodovati održavanju depresivnih stanja.
- Pristup kompenzaciji ili materijalnoj odšteti treba biti nediskriminativan, tj. dostupan svim preživjelim i realiziran na takav način da ne ojačava postojeće kulturne i društvene stereotipe prema osobama koje su preživjele seksualno nasilje u konfliktu. U pravnim procedurama moraju se eliminirati sve stigmatizirajuće i diskriminirajuće odredbe i uslovi. Procedura dobivanja materijalne odštete treba garantirati povjerljivost, sigurnost i treba čuvati dostojanstvo preživjelih.
- Potrebno je posebnu pažnju posvetiti znacima tzv. posttraumatske ogorčenosti i efektima te ogorčenosti na socijalnu komunikaciju preživjelih.

**POPULACIJSKI FOND
UJEDINJENIH NACIJA**

ZMAJA OD BOSNE BB
71000 SARAJEVO
BOSNA I HERCEGOVINA
TEL:+387 33 293 570
FAX: +387 33 552 330
BOSNIA-HERZEGOVINA.OFFICE@UNFPA.ORG

WWW.UNFPA.BA

 UNFPA IN BIH - UNFPA U BIH

COPYRIGHT © UNFPA, 2016